

AGNIESZKA LIS-LISTWON

Marcin Poczobut-Odlanicki, Józef Epifani Minasowicz, Franciszek Bohomolec– wydawcy szkoły jezuickiej

<https://doi.org/10.51554/SLL.21.51.09>

ADNOTACJA. Artykuł dotyczy pracy wydawniczej Marcina Poczobuta-Odlanickiego, jako edytora niezwykle rzetelnego, dokładnego i odznaczającego się wrażliwością filologiczną.

Jego działalność redaktorska została skonfrontowana z pracami Józefa Epifaniego Minasowicza i Franciszka Bohomolca, ze względu na wiele cech łączących staranność edytorską wszystkich wymienionych. Autorka tłumaczy te podobieństwa wspólną dla tych wydawców podstawą edukacyjną zdobytą w kolegiach jezuickich.

Za podstawę rozważań wzięte zostały: *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 z woli przeświecnej Komisji Edukacji Narodowej przez Szkołę Główną W. X. Lit. uroczyste obchodzona dnia 11. i 12. października roku 1783* Marcina Poczobuta-Odlanickiego, *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych* Józefa Epifaniego Minasowicza oraz *Zabawki oratorskie* Franciszka Bohomolca.

SŁOWA KLUCZOWE: Marcin Poczobut-Odlanicki; Józef Epifanii Minasowicz; Franciszek Bohomolec; oświecenie; wiek XVIII; edytorstwo; działalność wydawnicza; szkoła jezuicka.

Marcin Poczobut-Odlanicki był przede wszystkim astronomem, a także rektorem i reformatorem Akademii Wileńskiej, członkiem Komisji Edukacji Narodowej, międzynarodowych towarzystw naukowych (Towarzystwa Przyjaciół Nauk

w Warszawie, Królewskiej Akademii Nauk w Londynie, a jako korespondent współpracował również z Francuską Akademią Królewską) itp. Wszystkie te aktywności są oczywiście ważne i wszystkie ze sobą powiązane. Istnieje jednak mniej spektakularna dziedzina aktywności naukowo-popularyzatorskiej Poczebota, która jednocześnie wskazuje na te cechy jego osobowości i takie predyspozycje umysłowe i charakterologiczne, które pozwoliły mu także osiągnąć szczyty nauki. To praca wydawnicza.

Poczebota wykazywał się niezwykle nowoczesnym jak na wiek XVIII podejściem do wydawania książek. Przygotowywał swe prace rzetelnie i dokładnie, co przejawiało się także w jego działalności naukowej. Rozważania niniejsze mają rozstrzygnąć na podstawie dostępnych materiałów źródłowych, czy wspomniana wyżej rzetelność, dokładność, ale również wysoka świadomość filologiczna oraz potrzeba przekazywania wiedzy, wynikają wyłącznie z jego temperamentu badacza, czy też zostały ukształtowane w procesie nauki w szkołach jezuickich. Aby się tego dowiedzieć, działalność wydawnicza Poczebota została skonfrontowana z pracami redakcyjnymi dwóch innych wybitnych wydawców XVIII wieku: Józefa Epifaniego Minasowicza oraz Franciszka Bohomolca. Taki wybór podyktowany jest kilkoma powodami. Po pierwsze wszyscy trzej żyli w podobnym czasie: Minasowicz w latach 1718–1796, Bohomolec – 1720–1784, a Poczebota – 1728–1810. Po drugie wszyscy rozpoczęli swą naukę w kolegiach jezuickich, chociaż każdy uczył się w innym mieście (Poczebota pierwsze nauki pobierał w Grodnie, Bohomolec w Wilnie, a Minasowicz – w Warszawie). Oprócz tego wszyscy trzej edytorzy mieli także bardzo silne związki z zakonem jezuitów: Poczebota i Bohomolec byli członkami Towarzystwa Jezusowego, a Minasowicz przez swoje bliskie kontakty naukowe i literackie, również był uważany za jezuitę¹ (nie znajduje to jednak potwierdzenia w dokumentach zakonnych Towarzystwa Jezusowego²).

¹ Michał Nowodworski, *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami*, XIX, Warszawa: w Drukarni Czerwińskiego i spółki, 1893, s. 354.

² Znajdujemy jedynie niepotwierdzone umieszczenie Minasowicza w spisie pisarzy jezuitów (por. Józef Brown, *Biblioteka pisarzy asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego powiększona dwoma dodatkami, z których pierwszy zawiera polskie i rossyjskie tłumaczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych asystencyi należących w Polsce i Rosyi*, Poznań: w komisie Ludwika Merzbacha, 1862, s. 276), jednak brak adnotacji o jego przynależności do zgromadzenia w krakowskim archiwum jezuitów oraz w encyklo-

Ponadto każdy z wymienionych zajmował się redagowaniem czasopism: Poczobut redagował *Gazety Wileńskie* w latach 1773–1792 lub 1793³ oraz przez pewien czas *Kalendarz Wileński*, Bohomolec był jednym z twórców i pierwszym redaktorem *Monitora*, ale wydawał także *Kurier Warszawski* i *Wiadomości Uprzywilejowane Warszawskie*, natomiast Minasowicz był redaktorem *Monitora* w latach 1769–1771 i 1777–1778 oraz współpracował z *Patriotą Polskim* i *Nowymi Wiadomościami Ekonomicznymi i Uczonymi*. Kolejną wspólną aktywnością wymienionych literatów było przygotowywanie prac wydawniczych (w przypadku Poczobuta i Bohomolca uprawnione dodatkowo przywilejami królewskimi na prowadzenie drukarni; u Minasowicza początki działalności redaktorskiej związane są z osobą jego wieloletniego mecenasa – Józefa Andrzeja Załuskiego, którego zresztą spotykali na swej drodze, jako członkowie zakonu jezuitów, także Bohomolec i Poczobut). Biorąc pod uwagę wszystkie punkty styczności życiorysów Poczobuta, Minasowicza i Bohomolca możemy zauważyć, że istnieje duży materiał porównawczy dla ich pracy. Każdego z nich wyróżniały także cechy takie jak pochodzenie czy wykształcenie, które stanowią istotne zmienne w niniejszych rozważaniach. Poczobut (syn krajczego grodzieńskiego) był wszechstronnie wykształcony: i w Rzeczypospolitej oraz – częściowo dzięki wsparciu finansowemu księcia Michała Fryderyka Czartoryskiego, twórcy Familii i jednego z najbardziej wpływowych magnatów w ówczesnej Rzeczypospolitej⁴ – także zagranicą (w Pradze, Berlinie, Marsylii oraz, prawdopodobnie, w Rzymie). Bohomolec był synem starosty dworzycznego i wykształcenie zdobywał w Akademii Wileńskiej oraz na dwuletnich zagranicznych studiach retorycznych w Rzymie, natomiast pochodzący ze szlacheckiej rodziny ormiańskiej Minasowicz, którego ojciec trudnił się handlem, mógł sobie pozwolić jedynie na studia w Akademii Krakowskiej. Ponadto dla każdego z wymienionych prace wydawnicze stanowiły jedynie część ich dorobku: największą w przypadku Minasowicza, ale i on był również poetą, tłumaczem oraz zarządcą księgozbioru Załuskiego,

---

pediach i słownikach jezuitów polskich (Ludwik Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwa WAM, 1996.)

³ Według ustaleń Reginy Jakubėnas zawartych w: *Początki i sytuacja prasy w Europie i w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, nr 20, s. 181.

⁴ Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. IV, Rzym: apud „Institutum Historicum Societatis Jesu”, 1990, s. 90.

natomiast Poczobut zajmował się głównie obserwacjami astronomicznymi oraz zarządzaniem Akademią Wileńską, a Bohomolec przez wiele lat był nauczycielem, ale także pisał i tłumaczył.

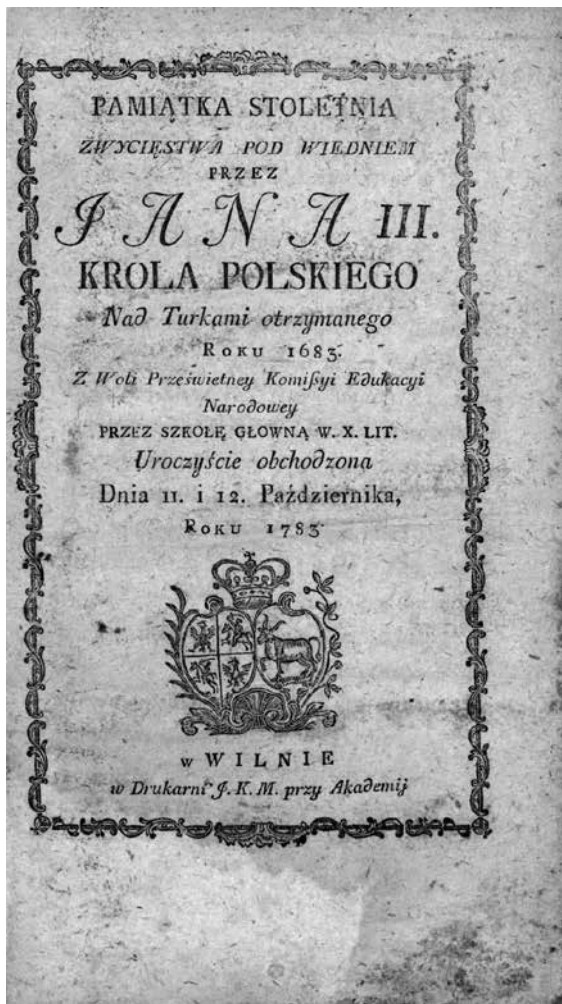
Prace wydawnicze Poczobuta dotyczą różnej tematyki. Większość z nich to artykuły i rozprawy naukowe dotyczące w znacznej mierze odkryć astronomicznych. Są one przygotowane z najwyższą starannością, jednak ze względu na specyficzny charakter prac naukowych w niniejszych rozważaniach chciałabym skupić się na analizie księgi pamiątkowej wydanej z okazji setnej rocznicy wiktorii wiedeńskiej pt. *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 z woli prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej przez Szkołę Główną W. X. Lit. uroczyste obchodzona dnia 11. i 12. października roku 1783*⁵. Wybór niniejszy podyktowany jest kilkoma powodami: po pierwsze księga zawiera różnorodne teksty – zarówno Poczobuta, jak i innych autorów opatrzone jedynie przypisami przez wydawcę. Znajdują się w niej zarówno teksty polskie, jak i łacińskie, a ponadto zawiera ona ryciny, których obecność także jest znamieną.

Obchody setnej rocznicy wiktorii wiedeńskiej były okazją do świętowania, ale także do przypomnienia wielkości Rzeczypospolitej Obojga Narodów w obliczu problemów politycznych Polski. Stąd list Komisji Edukacji Narodowej⁶ wystosowany do szkół, w którym biskup Michał Poniatowski nakazywał przeprowadzenie uroczystości upamiętniających wielkość Rzeczypospolitej jako obrońcy Europy i chrześcijaństwa. Poczobut, który sprawował w tym czasie funkcję rektora Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, zaplanował uroczystości oraz wydał księgę pamiątkową, zawierającą list rektora będący jednocześnie dedykacją dla króla Stanisława Augusta, kazanie księdza Michała Karpowicza, wspomniany list Komisji Edukacji Narodowej do szkół, łacińską mowę księdza Tadeusza Mackiewicza oraz dwie ryciny wklejone na końcu księgi przedstawiające projekty obeli-

⁵ *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III Króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 z woli prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej przez Szkołę Główną w. X. Lit. Uroczyste obchodzona dnia 11. I 12. Października roku 1783*, Wilno: w Drukarni J. K. M. przy Akademii, 1784.

⁶ Michał Poniatowski, „List okólny do zgromadzeń szkolnych”, w: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, oprac. Józef Lewicki, Kraków; Warszawa: nakł. M. Arcta, 1925, s. 185–191.

Il. 1. Karta tytułowa
Pamiętki stoletniej
zwycięstwa
pod Wiedniem [...]
 Marcina Poczobuta-
 Odlanickiego.
 Domena publiczna

sków przeznaczonych na uroczystości a zaprojektowanych przez „kapitana Knakfusa, architekta J. K. Msci.”⁷.

Starannie zaprojektowana strona tytułowa publikacji zawiera tytuł, drzeworyt przedstawiający dwie tarcze otoczone wawrzynem i zwieńczone koroną – na pierwszej podzielonej na cztery pola widnieją herby Korony (Orzeł) i Litwy (Pogoń) a na drugiej herb Poniatowskich (Ciołek). U dołu strony znajduje się

⁷ Właściwie: Marcin Knakfus, architekt Jego Królewskiej Mości, kapitan artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego, kierował rozbudową obserwatorium Akademii Wileńskiej w latach 1782–1788, wcześniej, w latach 1773–1777, był profesorem architektury cywilnej i praktycznej tejże akademii.

napisane po polsku miejsce i rok wydania („Wilno 1784”) oraz nazwa drukarni („w drukarni J.K.M. przy Akademii”). Na następnej karcie wydrukowany został list dedykacyjny do króla Stanisława Augusta podpisany przez księdza Poczobuta („rektora Szkoły Głównej W. X. Lit.”). Następne strony zawierają dokładny opis obchodów uroczystości rozpoczynających się nabożeństwem żałobnym za poległych na placu boju oraz za wszystkich zmarłych uczestników bitwy, „którzy zostawszy zwycięzcami na usłudze Ojczyzny potym pomarli”⁸. Następnie mamy dokładny (podany wraz z wymiarami!) opis obelisku ustawionego wewnątrz kościoła oraz całej jego oprawy: spiżowe armaty z ustawionymi przy nich kanonierami, oficerami oraz aktorami przedstawiającymi uosobienia zbolełej Ojczyzny i Geniuszu wojennego a także pawilony mające udawać łupy wojenne wraz z tureckimi niewolnikami. Dalej następuje przypomnienie kolejnych nabożeństw oraz znamienitych uczestników obchodów. Następna część poświęcona została drugiemu dniowi uroczystości i powtórnemu wykorzystaniu zmienionego na tę okoliczność obelisku (i tu wydawca także wykazał się niezwykłą skrupulatnością, gdyż dokładnie zobrazował wygląd obelisku – a nawet uczucia wywoływane przez niego u oglądających). Mimo, że opis jest zadziwiająco dokładny, Poczobut, z właściwą sobie potrzebą rozwiania wszelkich wątpliwości, umieścił dodatkowo na końcu księgi wkładkę z rycinami przedstawiającymi projekty przeobrażonego pomnika. Akwaforty zostały wykonane przez nieznanego artystę, prawdopodobnie w Wilnie, jedna z nich zawiera jedynie sygnaturę projektodawcy: „Knakfuss Capit: et delin:”. U dołu obu ilustracji znajduje się skala, w jakiej zostały przedstawione.

Po dokładnym opisie „scenografii” Poczobut po raz kolejny wymienia przybyłych znamienitych gości oraz streszcza, umieszczone dalej w publikacji, kazanie księdza Michała Karpowicza, podając także cytat przewodni homilii. Następnie autor/wydawca opisuje popołudniowe obchody rocznicowe, przypominając przybyłych gości, poświęcając nieco miejsca poszczególnym częściom festynu oraz streszczając, po polsku, łacińską mowę księdza profesora Tadeusza Mackiewicza. Ten niezwykle dokładny wstęp stanowi zaledwie zapowiedź konwencji wydawniczej całej księgi pamiątkowej, ponieważ przytoczone teksty mów dostojników opatrzone zostały przez Poczobuta przypisami, które zasługują na dłuższe pochylenie się nad nimi.

⁸ Opisane in: *Pamiętka stoletnia [...]*, Wilno, 1784, s. nienu.

Il. 2. Ilustracja wklejona na końcu tomu *Pamiętki stoletniej zwycięstwa pod Wiedniem* [...] Marcina Poczubuta-Odlanickiego przedstawiająca projekt obelisku. Fotografia z archiwum prywatnego autorki

Kazanie ks. Michała Karpowicza opatrzone jest w części tytułowej zarówno odniesieniem do pełnionych przez niego funkcji („S. T. Doktora i Teologii Dogmat[ycznej] w Szkole Gł. W. X. Lit. Publicznego Profesora”), ale również miejscem i rokiem wygłoszenia mowy („w kościele Św. Jana w Akademii Wileńskiej w roku 1783”). Następnie znajdziemy cytat przewodni kazania pochodzący z I Księgi Machabejskiej („I Mach. 3”) podany po łacinie oraz w języku polskim wraz z lokalizacją, która, zapewne ze względu na fragmentaryczne przytoczenie wersów, nie jest doprecyzowana numerami wersów (są to wersy 3–7):

Dilatavit gloriam Populo suo, Protegebat castra gladio suo, Repulsi sunt inimici præ timore eius, et directa est salus in manu eius et in sæculum memoria eius in benedictione I. Mach, 3.

Rozszerzył chwałę Narodu swego, ochraniał obczy mieczem swoim, odpędzeni są nieprzyjaciele pogromem jego, zrządzone jest wybawienie w rękę jego, i w wiek pamiątka jego w błogosławieństwie”.

Już na pierwszych stronach kazania znajduje się niezwykle przypis odwołujący się do artykułu z „Gazety Warszawskiej” (z 15. października 1783 r.), w którym zostały opisane obchody tej rocznicy. Wspomniany przypis nie jest jednak wyłącznie odwołaniem do warszawskiego artykułu, a przytoczeniem całego (!) tekstu („na potomność niech przy kazaniu zostanie”), ponieważ według wydawcy dopuścić nie można, „aby tak szacowne pismo w samej tylko gazecie zostało”. W kolejnym przypisie jest wyjaśnienie, do kogo skierował Karpowicz prośbę o błogosławieństwo („celebrował w kościele akademickim na tę uroczystość w asystencyi biskupów, prałatów, całej kapituły swojej, i całego duchowieństwa tej stolicy litewskiej J. O. Xiążę Jmość Massalski biskup wileński”). Ciekawym zabiegiem jest również zapis kursywą cytatów (czy to parafrazujących – czy też przytaczających – domniemane wypowiedzi króla Jana III Sobieskiego oraz innych dostojników):

Jak to słodko jest wspomnieć, kiedy mu idącemu do kościoła w Warszawie przed wyprawą wiedeńską, do nóg na kolana upadł poseł cesarski, wołając: *Królu, ratuj Wiednia*. A nuncjusz papieski tamże klęcząc, ręce podniósł, i wołał: *Królu, ratuj całego chrześcijaństwa*.⁹

⁹ *Pamiętka stoletnia [...]*, s. nienum. W tym cytacie została zachowana oryginalna pisownia w celu pokazania sposobów zapisu stosowanych przez Poczobuta.

Następny przypis dotyczy wspomnianego wcześniej listu okólnego KEN oraz wyjaśnia powód umieszczenia wymienionego powyżej pisma na następnych kartach księgi. Przy zawierającym ozdobną kartę tytułową liście biskupa Michała Poniatowskiego redaktor nie zamieścił żadnych przypisów.

Kolejną część publikacji stanowi, opatrzona ozdobną kartą tytułową, łacińska mowa księdza Tadeusza Massalskiego wraz z miejscem i datą jej wygłoszenia oraz krótkim opisem funkcji pełnionych przez prelegenta. Na osobnej stronie znajdziemy fragment z księgi V *De re publica* Cyserona (wraz z adresem bibliograficznym). W tej części księgi przypisy dodane przez wydawcę są, zgodnie z językiem tekstu podstawowego, po łacinie. Pierwszy przypis (oraz znaczna ich liczba w dalszej części mowy) pochodzi z dzieła Marcina Kromera będącego zapisem mowy pogrzebowej ku czci króla Zygmunta I^o (przypisy opatrzone są miejscem pochodzenia, jednak nie zawierają bliższej lokalizacji w tekście źródłowym). Część objaśnień pochodzi także z *De legibus* Cyserona (z ks. XIII i XIV). W ostatnim przypisie do mowy Massalskiego znajduje się fragment pieśni jezuita ks. Laurentego Lucchesiniego poświęconej Janowi III Sobieskiemu, a napisanej w związku z bitwą pod Chocimiem¹¹. Poczobut obawiał się zapewne, że tekst może nie być szerzej znany i dlatego w przypisie umieścił fragment pieśni (dwa pierwsze wersy zakończone wielokropkiem sygnalizującym fragmentaryczne użycie cytatu – w tekście oryginalnym werseł drugi zakończony został znakiem zapytania), a po którym zostało dodane odniesienie do Sobieskiego. Cały przypis wygląda następująco:

In vexillum Imperatoris Turcarum a Joanne Sobiescio, post victoriam Chocimensem, Clementi X Romam transmissum, dictum est publice carmen a Laurentio Lucchesino S. J.

Quæ Petri vexilla tholis pedentia cerno

Auro barbarico textoque imbuta smaragdo...

Vincis [io] Sobieske! Rotæ de culmine tandem

¹⁰ Marcin Kromer, *Oratio Martini Cromeri in funere optimi & maximi principis, Sigismundi eius nominis primi Polonorum, Litvanorum, Russorum, Prussorum, & Masouriorum Regis.&c.*, Kraków 1548. Por: *Mowa Marcina Kromera na pogrzebie Zygmunta I. Króla Pol.[iego] miana w Krakowie r. 1548. (tłum. X. Z.[ygmunta] A.[leksandra] Włyńskiego, w skróceniu, z rękop. [isu]*, in: Karol Mecherzyński, *Historia wymowy w Polsce*, Kraków 1858, t. 2, s. 552–560.

¹¹ Tekst pochodzi z tomu: Joannis Laurentii Lucchesinii, *Admirabilis vitae S. Rosae de S. Maria [...]*, Rzym: Typographia Georgii Plachi, apud S. Marcum, 1716, s. 345.

Deiecti Thraces damnant immania vota

Vesanis ausi furtis tentare Polonos

Et cervi insultare leonibus...

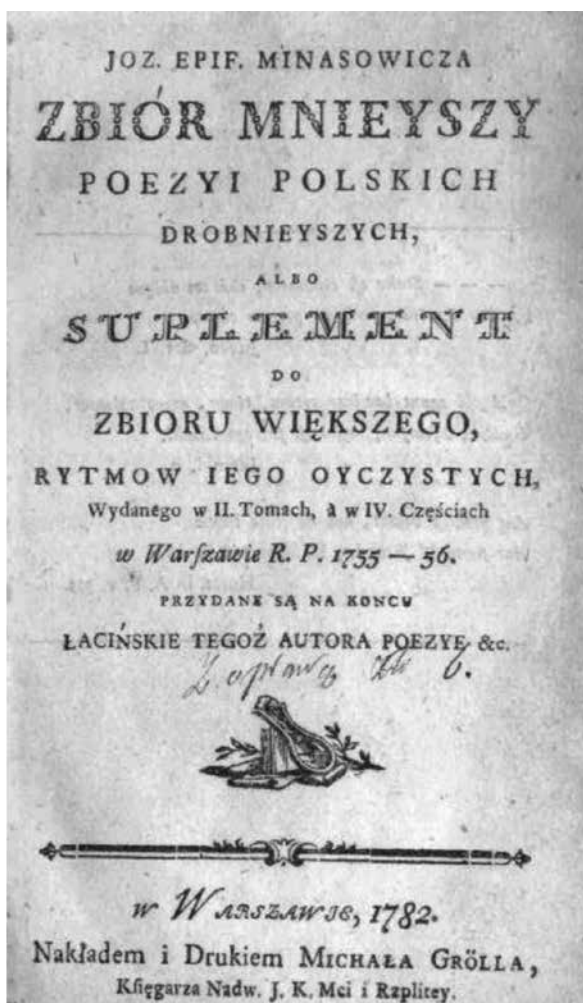
Idem Author scripsit Joanni III. Poloniae Regi Epinicium in victoriam de Turcis
relatam anno 1676.

Jak widzimy na przykładzie opisanej powyżej publikacji, Marcin Poczobut-Odlanicki był redaktorem starannym i rzetelnym. Przygotowywane przez niego wydania zawierały nie tylko konieczne odwołania, ale zostały uzupełnione o liczne przypisy służące dokładniejszemu przedstawieniu tekstu. Część działań redakcyjnych miała na celu wyjaśnienie wybranego kontekstu wydawanego dzieła, a nawet wskazanie na inne teksty związane z publikacją (choćby wyjątkowy przypis z przedrukowanym artykułem z „Gazety Warszawskiej”, który ze względu na swój rozmiar nie mógł znaleźć się w niniejszych rozważaniach).

Wydawcą, którego praca również zasługuje na wyróżnienie, był Józef Epifani Minasowicz. Jego warsztat edytorski zostanie scharakteryzowany na przykładzie *Zbioru mniejszego poezji polskich drobniejszych*, jednak ze względu na obszerność materiału, na potrzeby artykułu, skupię się jedynie na kilku przejawach świadomości filologiczno-wydawniczej kanonika kijowskiego, które świadczyć mogą o podobnej do Poczobuta szkole edytorskiej oraz wrażliwości filologicznej.

Minasowicz, podobnie jak rektor Akademii Wileńskiej, opatrywał swe edycje licznymi przypisami oraz objaśnieniami, jednak, w omawianym zbiorze, w znacznej mierze napisane zostały one w języku polskim. Wyjątek stanowi łacińska część zbioru oraz tłumaczenia z francuskiego, w której (znowu podobnie jak u Poczobuta) język przypisów zgodny jest z językiem tekstu podstawowego. Kolejną cechą wspólną obu wydawców jest rozbudowana funkcja, jaką pełnią w ich edycjach przypisy. Nie są one wyłącznie suchymi objaśnieniami tekstu, ale obaj korzystają z nich dla naświetlenia kontekstów utworów, a nawet odwołań do edycji pierwotnej tekstu (np. przypis do wiersza de Scudery’ego „Do monarchów”: „[Wiersz Pana de Scudery.] Położony przed mową od niego napisaną: Liwii Cesarzowej do Mecenasa, *O Poezji*”¹², odnoszący się do miejsca oryginalnego utworu w tomie poezji, z którego ko-

¹² J. E. Minasowicz, *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych*, s. 206.

Il. 3. Karta tytułowa
Zbioru mniejszego
poezji polskich
drobniejszych [...] *Józefa Epifanio*
Minasowicza.
Domena publiczna

rzyszał Minasowicz tłumacząc *Mowę Liwii* [...] wydrukowaną w „Monitorze” w 1776 r.). Zdarzają się także nietypowe objaśnienia, które pokazują wielką potrzebę rzetelności wydawcy, jak choćby wyjaśnienie do tłumaczenia anonimowego wiersza łacińskiego, pokazujące jak bardzo Minasowicz bał się podać niesprawdzone informacje (brzmi on: „autor łacińskiego wiersza, gdy dotąd zakryty i niewiadomy; nie chciałem tyle domysłowi pozwolić, abym niepewnego, mylnie za pewnego nie mianował”¹³). Kanonik kijowski wykazywał się niezwykle potrzebą jak najdoskonalszego oddania znaczenia i artyzmu

¹³ *Ibid.*, s. 186.

tłumaczonych utworów, co przejawiało się w częstym umieszczaniu kilku wersji tego samego dzieła z adnotacją „toż inaczej”. Ciekawe są także objaśnienia dotyczące czy to języka, czy też świata pozatekstowego. Za przykład niech posłużą dwa przypisy wraz z krótkimi fragmentami tekstu, do którego się odnoszą:

[„Tak im jaśniejszy zorza blask północna ciska”]

i przypis

„*Aurora borealis*. Fenomen światły, który się pod czas na niebie pokazuje od północy, nazywa się inaczej: *Lumen boreale*”¹⁴.

oraz

[„Ci, co zwisko łacińskiej od zawiasy mają”]

przypis

„Zawiasa, po łacinie *cardo*. *Cardinales & cardine*”¹⁵.

Widzimy tę samą, co u Poczebuta, potrzebę wyjaśniania i edukowania, a nade wszystko dążenie do rzetelności i jednoznaczności wypowiedzi. Dbałość jego dotyczyła również poprawności językowej, o której pisał w liście do króla¹⁶, a z powodu której zrezygnował wcześniej z pracy w „Patriocie Polskim” i „Nowych Wiadomościach Ekonomicznych i Uczonych”, ponieważ uznał ich polszczyznę za nieudolną i zbyt „niemiecką”¹⁷.

Ostatnim z trzech wydawców szkoły jezuickiej, którego nie sposób pominąć, jest Franciszek Bohomolec. On również, tak jak wspomniani wcześniej wydawcy, był człowiekiem-instytucją. Bohomolec opracowywał wiele tekstów,

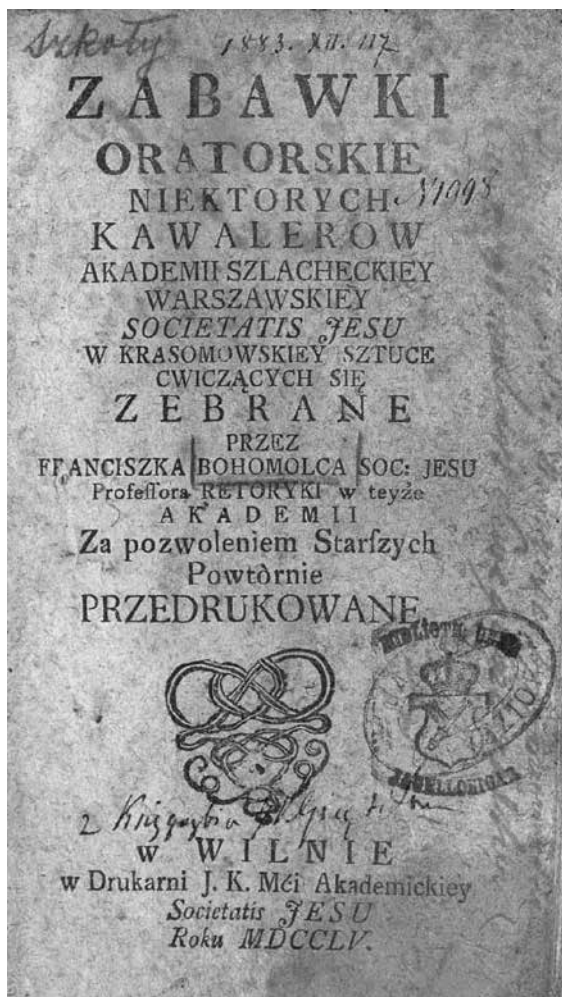
¹⁴ *Ibid.*, s. 187.

¹⁵ *Ibid.*, s. 193.

¹⁶ List Minasowicza do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego in: Kazimierz Władysław Wójcicki, *Archiwum domowe do dziejów literatury krajowej*, Warszawa: Drukarnia Rządowa przy Komisji Rządowej Sprawiedliwości, 1856, s. 91–93.

¹⁷ Pisał o tym w liście z 14 marca 1761 roku przytoczonym przez Elżbietę Aleksandrowską w: „Józef Epifani Minasowicz”, in: *Pisarze polskiego oświecenia*, pod red. Teresy Kostkiewiczowej i Zbigniewa Golińskiego, t. I, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 194. Por.: Stanisław Roszak, „Warszawscy erudyci czasów Augusta III: ludzie – instytucje – poglądy”, in: *Rocznik Warszawski*, 1998, t. XXVIII, s. 36.

Il. 4. Karta tytułowa
Zabawek oratorskich [...]
Franciszka Bohomolca.
Domena publiczna

ale także, jako nauczyciel, pisał podręczniki (również po polsku), zwracając szczególną uwagę na poprawność językową. Najlepszym przykładem tej dbałości jest napisany przez niego podręcznik *Zabawki oratorskie*¹⁸ służący doskonaleniu w „sztuce krasomówczej”.

Już przedmowa do wydania drugiego wskazuje na cele, jakie stawia sobie profesor retoryki Akademii Wileńskiej:

¹⁸ Franciszek Bohomolec, *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówczej sztuce ćwiczących się zebrane [...]*, Wilno: w Drukarni przy Akademii, 1755.

Koniec mój [...] jest jedyny, abym tych młodych Autorów pilność w naukach zalecając, do dalszego w nich postępowania zachęcił i drugim ich za przykład stawił¹⁹.

Tuż po przedmowie Bohomolec umieszcza spisane w porządku alfabetycznym nazwiska współautorów, czyli uczniów, których ćwiczenia wykorzystał (oprócz imion i nazwisk w spisie znajdują krótkie adnotacje dotyczące rodziców przywołanych młodzieńców). Sam tekst ma charakter poradnika podzielonego na części główne, do których dołączone są przykłady użycia omawianych form. Część pierwsza to listy na różne okazje i do różnych osób (proszące, dziękczynne, pocieszające i inne). Każdy przykład podpisany został nazwiskiem autora. Część listów, będących tłumaczeniami korespondencji znanych osób, żyjących lub historycznych (np. Cycero, Voltaire), opatrzona została dodatkowo objaśnieniami, dotyczącymi pochodzenia korespondencji (dane autora, adresata oraz język, z którego jest on tłumaczony):

„List ukarżający się.

Q. Metellusa do M.T. Cicerona z łacińskiego Ep. Fam.Ciceronis lib.5 Ep. 1 przełożony”.²⁰

Następnie znajduje się dodatkowe objaśnienie dotyczące zwyczajów epistolarnych:

Łacinnicy w swych listach nie zażywają innych tytułów, jako tu, tibi, te. Tu zaś stosując się do stylu polskiego, zamiast tego kładzie się WM. Pan, WM. Pana &c.²¹

W części drugiej znajdują się mowy na różne okazje (pogrzebowe, przeciw pojedyńkom oraz na inne zadane tematy), także te przypisywane postaciom historycznym. Bohomolec osobno w części drugiej umieścił mowy dotyczące konkretnej ustawy dotyczącej Żydów (zostały one ponumerowane *I-X* -oraz opatrzone stanowiskiem, jakie miał zająć ćwiczący uczeń). Kolejnym podrozdziałem części drugiej są interlokutoria (w liczbie pięciu).

---

¹⁹ *Ibid.*, s. 2.

²⁰ *Ibid.*, s. 42.

²¹ *Ibid.*, s. 42.

Ważną sprawą dla osiemnastowiecznego wydawcy była działalność dydaktyczna i moralizatorska. Każdy z przedstawionych powyżej redaktorów, oprócz dużej dbałości o rzetelność przekazu (rozumianą głównie jako objaśnienie kontekstów utworu, czy wręcz podanie kilku jego wersji) miał na uwadze również dydaktyczny charakter swej pracy. W trosce o „moralną” stronę edycji nie mieli oni wątpliwości, żeby, jak pisze Bohomolec w przedmowie do wydania *Rymów wszystkich* Jana Kochanowskiego²², „opuścić” utwory mogące zgorznieć czytelnika, czy też jak w liście do króla napisał Minasowicz „doglądać, żeby co zdroźnego”²³ nie dostało się do druku.

Kolegia jezuicka na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XVIII w. były szkołami o dobrze rozwiniętym programie humanistycznym (część szlachty – zwłaszcza magnatów – wręcz zarzucała szkołom jezuickim zbytne skupianie się na humanistyce, a zaniedbywanie przedmiotów, które mogłyby kształtować postawy obywatelskie oraz przygotowywać młodych obywateli do pełnienia funkcji społecznych²⁴). Kazimierz Puchowski w swoim studium opisyującym edukację prowadzoną przez jezuitów zwraca uwagę na duży nacisk, jaki kładziono na wypracowanie w uczniach pilności i rzetelności. Jezuicki program nauczania *Ratio studiorum* kładł szczególny nacisk na kształcenie humanistyczne, a w prowincji polskiej jeszcze przed rokiem 1599 (czyli przed ogłoszeniem nowej wersji programu) nauczano także historii, logiki i języków nowożytnych²⁵. Według danych zebranych przez Irenę Szybiak w jej studiach dotyczących edukacji w osiemnastowiecznej Polsce²⁶ już pierwsze klasy tych szkół dawały rzetelne podstawy gramatyczne i, poprzez wprowadzanie do placówek prowadzonych przez jezuitów języka polskiego w nauczaniu, uwarściwiały na potrzebę poprawności językowej również w tej dziedzinie. Wprowadzenie części podręczników w języku ojczystym (później także tych

---

²² Jan Kochanowski, *Rymy wszystkie w jedno zebrane prócz tych, które wolniejszymi żartami uczciwych czytelników odrażały*, współwydawca F. Bohomolec, Warszawa: Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitey Kollegium Warszawskiego, 1767.

²³ Kazimierz Wójcicki, *op. cit.*, s. 92.

²⁴ Kazimierz Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007, s. 190–191.

²⁵ Artur Górecki, „O jezuickiej *Ratio studiorum*” in: *Christianitas*, 2014, nr 58, s. 65.

²⁶ Irena Szybiak, *Z dziejów edukacji w Polsce XVIII wieku. Studia*, Warszawa: „Żak”, 1995, s. 13–14.

pisanych przez Franciszka Bohomolca²⁷) przyczyniało się do nobilitacji języka polskiego oraz do rozwijania jego kultury. Oczywiście dla wszystkich trzech edytorów podstawę wykształcenia filologicznego stanowiły łacińskie teksty klasyczne, jednak program edukacji kolegiów jezuickich niewątpliwie miał znaczący wpływ na ich warsztat wydawniczy, rzetelność i dokładność w opisach, ale także na potrzebę dydaktyki wydawanych tekstów oraz ich „moralność”. Pierwsze lata nauki zaszczyliły we wspomnianych edytorach nie tylko wrażliwość językową, ale wypracowały w nich także taki rodzaj świadomości filologicznej, która nakazywała pracę nad tekstem aż do wyeliminowania wszelkich „omyłek w druku”²⁸.

BIBLIOGRAFIA

- BOHOMOLEC FRANCISZEK, *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówczej sztuce ćwiczących się zebrane [...]*, Wilno: Drukarnia J. K. Mci Akademickiej D, 1755.
- BROWN JÓZEF, WŁADYSŁAW KIEJNOWSKI, *Biblioteka pisarzy asystency polskiej Towarzystwa Jezusowego powiększona dwoma dodatkami, z których pierwszy zawiera polskie i rosyjskie tłumaczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych asystency należących w Polsce i Rosyi*, Poznań: w komisie Ludwika Merzbacha, 1862, s. 276.
- GÓRECKI ARTUR, „O jezuickiej „Ratio studiorum”, in: *Christianitas*, 2014, nr 58, s. 58–69.
- GRZEBIEŃ LUDWIK, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, 1996.
- JAKUBĖNAS REGINA, *Początki i sytuacja prasy w Europie i w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, nr 20, s. 159–198.
- KOCHANOWSKI JAN, *Rymy wszystkie w jedno zebrane prócz tych, które wolniejszymi żartami uczciwych czytelników odrażały*, współwydawca F. Bohomolec, Warszawa: Drukarnia Jezuitów, 1767.
- KOSTKIEWICZOWA TERESA, GOLIŃSKI ZBIGNIEW, *Pisarze polskiego oświecenia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- LUCCHESINII JOANNIS LAURENTII, *Admirabilis vitae S. Rosae de S. Maria [...]*, Rzym: Typographia Georgii Plechi, apud S. Marcum, 1716.

²⁷ Por. *Zabawki oratorskie [...]*, które nie miały oficjalnie statusu podręcznika, ale w zamierzeniach Bohomolca zawartych w przedmowie (*ibid.*, s. 2–3) pełniły funkcję zbioru przykładów dla uczniów, zatem stanowiły materiały dydaktyczne.

²⁸ Kazimierz Wójcicki, *op. cit.*, s. 92.

- MECHERZYŃSKI KAROL, *Historia wymowy w Polsce*, Kraków: nakładem autora, 1858, t. 2, s. 552–560.
- MINASOWICZ JÓZEF EPIFANII, *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych, albo suplement do zbioru większego rytmów ojczystych wydanego w II tomach a w IV częściach w Warszawie. R. P. 1755–1756, przydane s na końcu łacińskie tegoż autora poezye etc.*, Warszawa: Drukarnia Michała Grölla, 1782.
- NOWODWORSKI MICHAŁ, *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetзера i Weltego z licznemi jej dopełnieniami*, t. XIX, Warszawa: w Drukarni Czerwińskiego i spółki, 1893.
- PIECHNIK LUDWIK, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, Rzym: apud Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990, t. IV, s. 90.
- POCZOBUT-ODLANICKI MARCIN, *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III Króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 z woli prześwietnej Komissyi Edukacyi Narodowej przez Szkołę Główną w. X. Lit. Uroczyście obchodzona dnia 11. I 12. Października roku 1783*, Wilno: w Drukarni J. K. Mci przy Akademii, 1784.
- PUCHOWSKI KAZIMIERZ, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- ROSZAK STANISŁAW, „Warszawscy erudyci czasów Augusta III: ludzie – instytucje – poglądy”, in: *Rocznik Warszawski*, 1998, t. XXVIII, s. 33–40.
- SZYBIAK IRENA, *Z dziejów edukacji w Polsce XVIII wieku. Studia*, Warszawa: „Żak”, 1995.
- WÓJCICKI KAZIMIERZ WŁADYSŁAW, *Archiwum domowe do dziejów literatury krajowej*, Warszawa: Drukarnia Rządowa przy Komissyi Rządowej Sprawiedliwości, 1856.

Martynas Počobutas-Odlanickis, Józefas Epifanis Minasowiczius, Franciszekas Bohomolecas – jėzuitų leidėjai

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariama trijų Apšvietos epochos redaktorių – Martyno Počobuto-Odlanickio, Józefo Epifanio Minasowicziaus ir Franciszeko Bohomolco – leidybinė veikla.

Nors jie buvo skirtingos kilmės, skyrėsi ir vėliau jų įgytas išsilavinimas ir profesinė veikla (Počobutas-Odlanickis buvo Vilniaus akademijos astronomas ir rektorius, Minasowiczius – visų pirma rašytojas ir redaktorius, o Bohomolecas – pedagogas), juos sieja bendras bruožas, kuris, autorės teigimu, prisidėjo prie šio redakcinio kruopštumo: visi trys studijavo jėzuitų kolegijose, kurių mokymo programose daug dėmesio buvo skiriamas humanitariniams mokslams.

Tyrimas paremtas pasirinktais minėtų redaktorių publikuotais leidiniais: Počobuto-Odlanickio *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III Króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 z woli prześwietnej Komissyi Edukacyi Narodowej przez Szkołę Główną w. X. Lit. Uroczyscie obchodzonej dnia 11. I 12. Października roku 1783* (liet. *Lenkijos Karaliaus Jono III 1683-ųjų metų pergalės prieš turkus Vienos mūšyje šimtųjų metinių atminimas prakilniosios Edukacinės komisijos valia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos iškilmingai minėtas 1783 m. spalio 11 ir 12 d.*), Minasowicziaus *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych* (liet. *Mažasis lenkų smulkiosios poezijos rinkinys*) ir Bohomolco *Zabawki oratorskie* (liet. *Oratoriniai žaidimai*). Šiuos leidinius kaip atspindinčius minėtų autorių leidybinę veiklą autorė pasirinko atsižvelgdama į jų skirtingą pobūdį: tekstų, taip pat kitų autorių, gausybę ir įvairovę, redakcinius paaiškinimus ir jiems būdingą taisyklingą kalbą.

Šaltinių analizė leido išskirti bendrus leidinių bruožus ir padaryti prielaidą, kad būtent jėzuitų kolegijose įgytas išsilavinimas formavo bendrą minėtų leidėjų leidybinį tikslumą ir kruopštumą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Martynas Počobutas-Odlanickis; Józef Epifani Minasowicz; Franciszek Bohomolec; Apšvietos epocha; XVIII a.; leidybinė veikla; jėzuitų kolegija.

Marcin Poczobut-Odlanicki, Józef Epifani Minasowicz, and Franciszek Bohomolec: The Editors with a Jesuit Education

Summary

The research concerns the publishing activity of three editors of the Age of Enlightenment: Marcin Poczobut-Odlanicki, Józef Epifani Minasowicz, and Franciszek Bohomolec. All three of them were very diligent, thorough, philologically-aware, and attentive not only to the language of their works, but also to their moral tenor.

Despite differences in background, education and main profession (Poczobut-Odlanicki was a renowned astronomer and a rector of the Principal School of Lithuania (later, Vilnius Academy); Minasowicz was mainly a writer and an editor (of *Monitor*, among other titles), and Bohomolec was a pedagogue and also a writer), all three possessed a common trait which, according to the author, contributed to their publishing diligence: they were educated in Jesuit colleges where much emphasis was put on the humanities, and students were taught both in Latin and in Polish.

The research is based on selected publications they had edited: *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III Króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683/ z woli prześwietnej Komissyi Edukacyi Narodowej przez Szkołę Główną w X. Lit. Uroczyscie ochodzonej dnia 11. I 12. Października roku 1783* (A commemorative centenary of the victory at Vienna by Jan III, King of Poland, over the Turks achieved in 1683/ solemnly celebrated by the Principal School of the Grand Duchy of Lithuania on 11 and 12 October 1783 by the will of the illustrious Commission of National Education) edited by Poczobut-Odlanicki, *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych* (A Small Collection of Minor Polish Poetry) edited by J. E. Minasowicz, and *Zabawki oratorskie* (Oratorical Games) edited by Franciszek Bohomolec. The author chose these books as representative of the publishing activity of the above-mentioned editors and because of their diverse nature: they contain many different texts, also by other authors, editorial comments, and are coloured by the linguistic correctness characteristic of the three editors.

An analysis of these sources made it possible to distinguish common characteristics of these publications and to make the assumption that it was the education at Jesuit colleges that had shaped the publishing thoroughness and diligence shared by all three editors.

KEYWORDS: Michał Poczobut-Odlanicki; Józef Epifanii Minasowicz; Franciszek Bohomolec; eighteenth century; Enlightenment; publishing activity; editing; Jesuit colleges.

Gauta: 2021 04 09

Priimta: 2021 06 05